

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ ԳՐԶԱԳՐԱՅ Ս. ԳՐՈՑ

Հայկական Գրչագիրք

Մատենադարան Ս. Ղազարու

ՃԱԿՈՏ ԱՌԱԿՈՑ

43. — Աստուածաշունչ Պարսկաստանի. Թ. 623, ամ 1648

DEBUT DU LIVRE DES PROVERBES

Bible de la Perse, N. 323, an 1648

ԱՄԵՄԱՏ խոստման՝ զոր ըրինք թերթիս խմբագրականով և մասամբ լրացնելու համար ընդհանուր պատկերը «Ս. Գրոց ընտրելագոյն գրչագիրք Ս. Ղազարու մէջ¹» յօդուածին, հոս կը զետեղենք քանի մը կարեւոր յիշատակաւորաններ² քաղած վանքիս յիշեալ ընտրելագոյն գրչագիրներէն:

Անոնց զծած պատմական ու ազգագրական տխրանոյշ շրջանակին մէջ սիրով ու կարօտով պիտի հանդիպինք և յիշենք անծանօթ ու աննշանին քով այնքան ծանօթ՝ սուրբ, սիրելի ու սիրալի անուններ, թագաւոր ու հայրապետ, եկեղեցական ու քաղաքական ղէմքեր, գրագէտ ու արուեստագէտ, գրող, ծաղկող, նուիրատու և ինչ որ մեզի համար շինիչ է ու մխիթարական՝ հաւասարապէս ամէնուն քով գտնելով խոր ու փարելի հաւատք մը Աստուածաշունչ գրքերու մասին, մանաւանդ Ս. Աւետարանին, որուն հանդէպ եղած յատուկ պաշտամունքը արդէն շեշտուեցաւ հոս նախապէս՝ կրկին յօդուածներու մէջ³:

Այսպէս, գնդարուեստի գծերուն, գոյներուն և ձևերուն հետ անոնց հաւատքն ու տենչերը, գաղափարներն ու գործերը պիտի դիտենք և մենք ալ պահ մը մեր տեսիլքին մէջ վերակերտելով մեր սիրելի և աննման գեղեցիկ ու շէն երբեմնի Հայաստանը՝ պիտի փոխադրուինք մեր քաղաքները գեղեցիկ, մեր վանքերը սրբաբոյր և տաճարները խնկահոտ... ու այդքան անցեալ մեծութեան, սրբութեան, հարստութեան ու շինութեան քով իրա-

կանութիւնն իր աւերակներով և արիւնով անշուշտ պիտի խոցէ մեր սիրտն և արիւնէ:

Քաղցր են այն արցունքները որ կը թափուին նախնեաց սուրբ նշխարներուն յանդիման. անոնք պիտի փոխանցեն մեզի յարութեան յոյսը՝ ինչպէս այս զօսացած ծառերուն, ինչպէս այս մեռունակ բնութեան՝ որ ընդ փոյթ պիտի յառնէ վերանորոգ կեանքով:

Համեմատ նախորդ յօդուածին՝ նոյն կարգով կը զետեղենք յիշատակարաններն ալ, այսինքն հետեւելով ժամանակագրութեան, տալով նաեւ ոմանց նմանահանութիւնը, որ անշուշտ մեծապէս հետաքրքրական պիտի ըլլայ գրչութեան, ուղղագրութեան և այլ տեսակետներով:

Յիշատակարաններն, ինչպէս ակնարկեցինք, հարուստ են պատմական-ազգագրական և այլ մանրամասնութիւններով. հոս տեղը չէ անոնց վրայ ծանրանալու պատմական-ցեղաբանական-աշխարհագրական ծանօթութիւններով՝ որոնք կըրնային շատ երկարել յօդուածը և հեռացնել դիտուած նպատակէն, որ է Աստուածաշունչի 1500 ամեակին և մեր Մշակույթի մեծահանդէս տօնին հետ խառնել նոյն Ս. Գրքի յիշատակարանները, քանի որ անմիջական աղբիւր ունին անոր գրչութեան, տեղւոյն, արուեստագէտին և արուեստին շուրջ:

Ի հարկին միայն պիտի նշանակենք կարեւոր դիտելիքներ:

1. Տե՛ս, աստ, էջ 402.
2. Արդէն գոյութիւն ունի անոնց ամբողջական ստուար հաւաքածոն՝ կազմուած Հ. Ղ. Աւիշանէ «Յիշատակա-

րանք մատենից և մատենագրութեանց» տիպոգրին տակ (Հայկարան Ը.):
3. Աստ, էջ 330, 402 ևն:

Ա

ԱՒԵՏԱՐԱՆ ՄԼՔԷ ԹԱԳՈՒՀԻՈՅՆ (Թ. 1144)

Երգստիւն գրչութեամբ է, 464 թուղթերով, 35 X 30 ՄԵՇՈՒԹԵԱՄԲ, ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՅ, բազմագումեան 5 ՆԿԱՐՆԵՐՈՎ, Գրութեան ժԱՄԱՆԱԿ է ՅԾԱ = 902, Գրուած հաւամօրէն ՎԱՐԱԳԱՅ կամ ՄԱՐ ՄԱՇԷՆԻ միաբաններէն: Տէրն է Գագկայ Արծրունեաց արքայի տիկինը՝ ՄԼՔԷ, որ զայն կը մուրիւ վարագայ Ս. Աստուածածնի հկեղեցոյն, Զորս ամգամ գերի իմկած է ամհաւատմիրուն ձեռքը, Զեռագիրս վանքիս մուէր եղած է Ախլցիացի (Կովկաս) Տէր Գրիգոր Նեփիսեանցէն:

Ես ՄԼՔԷ աղախին Քրիստոսի եւ Հայոց Թագունի ՅԾԱ. Թվականիս, ետու զաւետարանս ի Վարագի Սուրբ Աստուածածինս զոր իմ ձեռամբս եւ ծախաւք եմ շինել. յաւանականութիւն ինձ եւ արքային իմոյ Գագկայ եւ զաւակաց իւրոց. ով որ կարդայ, յաղաւթս յիշէք առաջի Աստուածամաւրդ. եւ Աստուած հասարակաց ողորմե[ս]ցի:

ԶԱղբիւս եւ զԳէորգ քահանայք ստացաւ սուրբ աւետարանիս յիշեցիք ի Քրիստոս աղաչեմք:

Բ

ԱՒԵՏԱՐԱՆ ԱԳՐԻԱՆՈՒՊՈԼՍԻ (Թ. 887)

Երգստիւն գրութեամբ է, ՄԵՇՈՒԹԵՐԸ 40 X 34, կազմուած 282 թուղթերէ, ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՅ, սկիզբն ունի բազմագումեան ութ ՆԿԱՐՆԵՐ հայ-բիւզանդական արուեստով, քիչ մը դժգումած. Գրութեւն է Կիրակոս երէցի ձեռքով՝ ԱԳՐԻԱՆՈՒՊՈԼՍԻ մէջ, ՆԾԶ = 1007 թուականին:

Գրել տուողը կամ Տէրն է հայագգի Յովհաննէս՝ որ բարձր պաշտօններու հասած է Վասիլ կայսեր արքունեաց մէջ, ինչպէս կը ցուցնեն իր տիտղոսները ստորեւ եղած յիշատակարանին մէջ:

Վանքիս մատենադարանի ծանօթ և որոշ թուականով գրչագիրներուն մէջ երկրորդն է հմուտեամբ, և մոյմքամ յարգի իր արուեստով: (Հմտ. Հ. Բ. Ս. Մայր ցուցակ եւն. Ա, էջ 510-518):

Շնորհաւքն Աստուծոյ եւ ողորմութեամբ նորին սկսա ես Կիրակոս երէց մեղաւոր եւ անարժան գրիչ համարձակեցա եւ գրեցի զսուրբ աւետարանս զայս ի Թուականութեանն հայոց ՆԾԶ ի գաւառին Մակեդոնոյ ի քաղաքին որ կոչի Անդոնապոլիս ի Թագաւորութեան Վասիլն որ ունի զամուսն Կոստանդուպոլիս: Արդ որք ընթեռնուք սուրբ զաւետարանս զգրիչս յիշեցեք եւ խնդրեցեք մեղաց Թող(ութիւն):

Եւ ես Յովհաննէս՝ Պոտոսպամար Թագաւորիս եւ Պոքսիմոս Դուկիս Թոմոքալիս հորտս որ գրել ետու զսուրբ աւետարանս իմ հոգեացս յիշատակ եւ իմ ծնողաց եւ ամեն ազգի:

Արդ որք ընթեռնուք սուրբ զաւետարանս Պոքսիմոսին մեղաց Թողութիւն խնդրեցեք որ Աստուած զնա երկնից արքայութեանն արժանի արասցէ եւ տացէ նմա լսել զերանաւետ զձայն որ ա(ս)է Եկայք օրհնեալք հաւր իմոյ: Արդ [ուր եւ] քարոզե(ս)ցի աւետարանս, զՊոքսիմոսն յաղօթս յիշեցեք որ Աստուած պահե(ս)ցէ խաղաղութեամբ ընդ երկայն աւուրս եւ յետ աստի փոխելոյ երկնի(ց) արքայութեան արժանի արասցէ:

Եւ տիկնոջն Պոքսիմոսին կնոջն մեղաց Թողութիւն եւ իւր ծնողացն եւ իւր որդեացն. որ ընթեռնուք մեղաց Թողութիւն խնդրեցեք Քրիստոսի փառք յաւետեանս ամէն:

Գ

ԱՒԵՏԱՐԱՆ ՀՈՌՈՄՈՍԻ ՎԱՆՈՒՑ (Թ. 961)

ՄԻԱՍԻԿԱՆ փոքր Երգստիւն գրչութեամբ է, 20 X 15 ՄԵՇՈՒԹԵԱՄԲ, կազմուած 344 թուղթերէ, ունի բազմաթիւ ՂՈՒՄԱՆՏԱԶԱՐԳԵՐ, ԿԻՍԱՆՈՐԱՆՆԵՐ և երեք բազմագումեան ՆԿԱՐՆԵՐ ԳՐՈՒԱԾ է ՈՂ = 1181 թուին հռոմոսի մէջ, մոյմ ուխտիմ միաբան կրօնաւորներէն մէկուն՝ Յովհաննէսի՝ ձեռքով: Առաջին Տէրերն եղած են՝ գրողին եղբայրները՝ Վարդան և Գրիգոր 1286ին, ապա մէսի՝ ձեռքով: Առաջին Տէրերն եղած են՝ գրողին եղբայրները՝ Վարդան և Գրիգոր 1286ին, ապա մէսի՝ ձեռքով: Երկրորդն կը տեսնուին յաջորդաբար յիշատակագրութեանց մէջ, Զայն ուխտիս մուրիւ եւ ուրիշներ, ինչպէս կը տեսնուին յաջորդաբար յիշատակագրութեանց մէջ, Զայն ուխտիս մուրիւ եւ Յակոբ քհմյ. Տէր Ղազարեան խոտորշրեցի՝ 1756-ին: (Հմտ. Հ. Բ. Ս. եւն. էջ 392-396):

Գրեցաւ անայն Եփեսարաբաւետարանս ի Թոմոս
յոյ. ի ող ի տիեզերահազարտ հոռոպոսի ընդ
հոգանեալն յովհաննէսի. ի չայրադետութեանն բարդի,
եւ յառաջս որդիութեանն Կոստանդանուպոլս, Եփեսոս
տեսչութեան պարտեմ երազելոյ ի տեսութիւնք, եւ ի
սղաասաւորութեանն Եփեսոսի բարեբաւոյն Զորոց Զարուս
սաս անհայտեցեք անհայտ խաղաղութեանն ասէն:
Կրդաղբերս ի չայցեալ յաւեսեցութեանն որք Եստեոսով
Ետորքիւք, յիշեալ ի խաղաղութեանն Զարուս աստաւիս սողս
Զյով. եւ զեղբարս Եստեոսով ի խաղաղութեանն Զյով
Դարս Զարուս Ետորքիւք, Ետ չարսարեւ Ե
Զեղբարս, Հարդեր զեղբարս եւ զյովս:
Եւ քան զի չեցեք յիշողքս Ետորքիւք Ետ չարսարեւ
տեսչութեանն Կոստանդանուպոլս:

1. Ինչպէս կը կարդանք ստորեւ մէջ բերած յիշատակարանի առաջին մասին մէջ, սակայն, «Աղբատացեալս յամենայնի Յովհաննէս, Համարեալ [յ]որդիս հկեղեցոյ, հրամանաւ Վարդանայ երէց եղբար իմոյ և ուսուցչի, և սատարութեամբ կրտսեր եղբար աշխարհաւորի՝ Գրիգորոյ, արինաթաթախ մատամբս՝ զոր յաղագս մեղաց իմոց վերաւորեցաւ, զձագրեցի խոշորութեամբ յանպատկանաւոր և ի չնչին նիւթի աստ եւն»:

տաւորն մեր սուրբ աղաւթիւքն իւրով: Եւ զԵղիայ սրբասէր քահանայ, եւ զԳեորգ. եւ զՎարդիկ ծերունի կրանաւոր որ աղերսիւ հայցէ յիշել ի Տէր: Եւ որպէս յիշէք՝ յիշեալ լիջիք եւ դուք յանսպառ ուրախութիւնսն որոց երանի որք վայելենն. ամէն...

Եւ գրեցաւ ի Թուիս Հայոց. ՈԿԳ. ձեռամբ Իգնատիոս մեղաւորի. աղաչեմ յիշել ի սուրբ յաղաւթս ձեր զիս եւ զճնաւըսն մեր, եւ զԵղիայ վարդապետն՝ եւ զՄիսիմար վարդապետն: Դեռ եւ զՆերսէս պատանի աշակերտ Թադեոսի: Եւ որպէս յիշէք՝ յիշեալ լիջիք եւ դուք յորդմութիւնն Աստուծոյ՝ ամէն: Արդ որչափ ի սա գիր ստացաւ ի սորա սյնչափ աւրինութիւն յԱստուծոյ եւ յամենայն սրբոց նորա. ամէն: Հոռոմոսի վանացն ոսկետուփ Աւետարանն եւ այս մին գրչի է գրած:

2

ԱՒԵՏԱՐԱՆ ԹԷՌԴՈՒՊՈԼՍԻ (Թ. 325)

ԵՐԿՍԻՆ, ԵՐԿՍԹԱԳԻՐ, 36 X 27 ՄԵԾՈՒԹԵԱՄԲ, ՄՍԳԱՂԱԹԵԱՅ, 396 ԹՈՒԴԹԵՐԷ, կազմուած, կարմիր շորտաբերով, բազմաթիւ լոռնաճաւերով և երկու կտորով շորտաբերով, ԳՐԱՅ Է զայն Գրիգոր, ՈՅԹ = 1230 Թուիս ի Թէրդոուպոլսի, (Հմմտ. Տ. Բ. Ս. Մայր ցուցակ հւմ. 567-574).

Ես եղկելիս Գրիգոր գրիչ, փափագող եղեալ այսմ անմահական ըմպելոյ... Ետ Տէր զինդրուածս իմ. զի ի վաղուց ժամու ցանկացեալ էի այսմ անգիւտ մարգարտիս, եւ ամենալաւ աւրինակիս, որ կոչի Գրիգորի Մուրդանեցւոյ, հարտարագիծ գրչի եւ անյաղծ գիտնականի: Եւ ըստ յաջողելոյն Աստուծոյ, եղեւ ըստ կամաց իմոց: Եւ ես ըստ կարի իմում բազում աշխատութեամբ, գծագրեցի իմով ձեռամբ: Եւ ծաղկազարդեալ յաւրինեցի, ոսկեով պատուականաւ, հրով փորձեալ եւ զտեալ. եւ երփներփն երանգաւք եւ պայծառ դեղովք՝ դրոշմեալ ներգործեցի ի սմա ազգի ազգի քանդակս՝ խորանածես եւ երկնամանս, եւ այլ մանրամասն ինչ ծաղկաւք, ըստ տուեցելոյ ինձ ի շնորհաց Հոգւոյն Սրբոյ:

Արդ եղեւ կատարումն կտակիս, մանաւանդ թէ քրիստոսածիր մատենիս, ի ժաւանակս վերջինս, յորում քննեալ գտաք ի հանդիպման ամիս լինել, յելիցն Աղամայ ի դրախտէն մինչեւ առ մեզ, հազարաց վեցից եւ չորից հարիւրից, երեսուն յաւելեալ ամաւք: Իսկ ի ծագմանէ Բանին Աստուծոյ, հազարի միոյ եւ երկուց հարիւրից երեսուն եւ երկուս յաւելեալ ամաւք: Եւ Հայկազնեան տումարիս վեցից հարիւրից եօթանասուն եւ ինն ամաց. ի հոյակապ եւ ի հռչակաւոր քաղաքիս Թէրդուպոլսիս, ընդ հովանեաւ սրբոյ Յարութեանս, յիշատակ հոգւոյ իմոյ եւ ճնաւըաց իմոց... Յիշեցիք զԳրիգոր գրիչ: Դեռ զհայր իմ զԽաչատուր քահանայ, զյոյժ հմուտ եւ հոգետոր այսմ արհեստի: Եւ զմայր իմ եղկելի, որ բազում աշխատութիւնս կրեաց ի վերայ մեր, տացէ նմա Տէր վարձս ընդ վերջին մշակացն: Դոյն եւ զբուերսն իմ՝ զԹանկերն, եւ զԱզգերն եւ զԱկներն, հանդերձ հարազատաւք իւրովք՝ եւ զփեսայ իմ զՎահրամ, զսիրելի անձին իմոյ: Եւ զՅովսէփ փիլիսոփայ, զհոգեւոր եղբայր մեր. զի արժանի եղիցուք Թագաւորական պատուոյն ընդ [մե]ղեալսն, եւ մի մնացուք առ երկնին, քանզի եմք «բաղեալք յազարակի գուրավաստակ պատճառանաւ, հինգամեւ եզանց լծորդութեամբ...»

Զգեղեցիկ եւ զքրիստոսասէր պատանեակն զպարոն Վարդ գեարեգործ, որ աշխատեցաւ ի պարգել Թղթոյս եւ մասն ինչ եղ յաւետարանս յարդար ընչից իւրոց: Տացէ նմա Տէր մասն եւ բաժին յարքայութեան արդարոց...

Յիշեցիք եւ զբարեպաշտուհի զմարքոյր իմ զԳուհարն, հանդերձ հարազատ որդւովք իւրովք, որ եւ սա մասն ինչ եղ յաւետարանս... ընդ նմին յիշեցիք եւ զԱզատ

տիկին եւ զԳատրիկն իւր զՆուրանամի, որ յայս ամի փոխեցաւ ի Քրիստոս. քանզի եւ սա սակաւ ինչ աւգնական եղեւ, որոց գեթացի ի սոսա Քրիստոս յաւուր փրկութեան: Զխաչատուր վարդապետն իմ եւ զԱւետիս քահանայ, որ ի մագաղանս աշխատեցաւ ընդ իս յիշեցիք ի Քրիստոս Յիսուս: Եւ ամենեքեան որք միաբանեալ են ընդ մեզ հոգեւոր սիրով, օրհնեցէ զճոսա Քրիստոս Աստուած հոգւով եւ մարմնով: ամէն:

է

ԱՒԵՏԱՐԱՆ ՍՍՐԳԻՍ ՊԻԾԱԿԻ (Թ. 16)

ԵՐԿՍԻՆ, միջին բոլորգիր, 25 X 18 ՄԵԾՈՒԹԵԱՄԲ, ՄՍԳԱՂԱԹԵԱՅ, կազմուած 387 ԹՈՒԴԹԵՐԷ, ունի բազմաթիւ գումաւոր և ոսկեգիր ջարդաբեր, շորտաբեր, լոռնաճաւերով, 35 ՆԿԱՐՆԵՐ, ԳՐԱՅ ԵՍ զայն՝ Թորոս (Հոռովկացի) եւ Զրիգոր ում, 22 = 1331 Թուականին՝ ԳՐԱՅՐԳ վանքին մէջ: ԾԱՂԱՊՈՂՆ և ՆԿԱՐՈՂՆ Է միջնադարեան ամուսնի մկարիչը Սարգիս՝ Պիծակ մակամուսնեալ, Թամ-ԾԱՂԱՊՈՂՆ և ՆԿԱՐՈՂՆ Է միջնադարեան ամուսնի մկարիչը Սարգիս (Խհահայ). Բաց ի ստորեւ մամանաւ կազմ զբնագիրս վանքիս մուրաձ է՝ Գ. Տ. Գրիգոր Հոռուս (Խհահայ). Բաց ի ստորեւ մամանաւ մուծեամբ տրուած յիշատակարանէմ՝ ուր ժամանակն եւ կազմողը միայն կը յիշուին, ըմթերցողը կարող է թերթիս 355 էջի պատկերին ստորեւ տեսնել Ուսումնարան - յիշատակարան մ'ալ մոյմ իմքն Սարգիս Պիծակի կողմէմ գրուած:

«Ամենաբնեալ Աստուածածին:	Հնկալ ըզբանս աստուածային:
Զաւետարանս քո միածնին:	Ինձ յիշատակ և իմ ազգին:
Զի ես Սարգիս յերեսս անկեալ:	Զքեզ աղաչեմ զայս ուխտս ընկալ եւն:

(Հմմտ. Տ. Բ. Ս. Մայր ցուցակ հւմ. Ս, էջ 431-438).

ամէն: Բա Գրեցաւ ԻԹՈՒ. 22 :-
 ԻԹագաւորութեանն Լեւոնի. և ի շարապետութեանն յակոբայ յերկնահանգեալն ապատա դրազարկ. Իլաւ ատրինակէ տը յի. որում փառք յաւիտեանս: ամէն: Բա Ո՛հ. զմեղաք յատապարտեալ կազմաւ. Արքայ ատեւարանիս Զգրիգոր. և զԾնաւուն իմ, և զամենայն ազգայինսն. յիշեալիք Իքս. և ինքն զձեզ. որեւոր չնեալ յաւիտեան:

ջընջելի յիշատակ իւր, եւ ծնաւդաց իւրոց. հաւրն իւրոյ Անդրիասի, եւ մաւրն իւրոյ Աւագտիկնա, եւ ամուսնոյն իւրոյ Ամիր Դաւթին եւ եղբաւրն իւրոյ Կարապետին, եւ Կապուտին: Եւ քերցն իւրոյ Էլիսաթունին, Ուսրւին եւ Շնոֆորին: Եւ քեռեցն իւրոց՝ Կիրակոսին, Ղազարին եւ Աստուածատրին: Եւ ամենայն ազգականաց եւ արեան մերձաւորաց ի լուսաւորութիւն հոգոց եւ մարմնոց: Գանձ յաւիտենական, անպակաս յերկինս: Արդ՝ ո՛վ սրբազան եւ աստուածամերձ դասք սուրբ կրանաւորաց, յիշեսցիք ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր զՄեծխանութունն զհամեստ եւ զհարկեւոր կինն՝ որ ստացաւ զսուրբ աւետարանս ի հալալ արդեանց իւրոց յիշատակ իւր եւ ծնաւդաց իւրոց եւ յոյս հանդերձեալ յաւիտենական կենացն:

ԺԱ

ԱԻԵՏԱՐԱՆ ՏԻՒՐԻԿԻ (թ. 1591)

ԵՐԿՍԻՆ, միջակ ԲՈՂՈՐԳԻՐ, ԹՂԹԵԱՅ միւթով, 25 X 18 ՄԵԾՈՒԹԵԱՄԲ, 278 ԹՈՒՂԹԵՐՈՎ, Ումի բազմաթիւ ԶԱՐԴԱԳՐԵՐ և ՂՈՒՄԱՆՑԱԶԱՐԳԵՐ, 4 ԿԻՍՏԱՌՈՐԱՆ, 10 ԽՈՐԱՆ և 4 բազմագոյն ՆԿԱՐՆԵՐ, ԳՐԱՅ Է զայն Ստեփանոս (Հայրապետ) ՏԻՒՐԻԿ ԳԱՐԱՌԻ ՎԱՍՏՈՐ զԻՆԴՈՒՄԸ, ԶԺԸ = 1469 իմ. Նախկին ՏԵՐԸ՝ Նորմանուկ, Վանքիս մուիրած է ամգղիացի ԼԷՂԵՐՈՒ ՄԻԿԻՄԸ՝ 1902 իմ. (Հմմտ. Հ. Բ. Ս. ամդ, 749-752).

Գրեցաւ սա ի Թուականութեանս Հայոց ԶԺԸ. ի յերկիրս որ Տիւրիկի կոչի, ի վանքն Վաւտըռ գեղջին, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին եւ սուրբ Յակովբայ Նշանին եւ Յովնանու եւ այլ սրբոց որ աստ կան հաւաքեալ, ի հայրապետութեան տէր Մկրտչին եւ տէր Բարսեղին, զոր տէր Աստուած զփոխարէնն բարի հատուցէ յիւր միւսանգամ գալստեան ամէն: Եւ արդ գրեցաւ ձեռամբ յոգնամեղ եւ ախմար գրչի Ստեփանոսի՝ անուամբ միայն կոչեցեալ Հայրապետի. աղաչեմ զձեզ, ով դասք բահաւնայից, բարի յիշման առնել արժանի. եւ տէրն քաղցր է եւ բարի, ձեզ եւ մեզ ողորմեսցի՝ յորժամ զեկայքն ասէ աւերմեալք ամենեքեան ինին արժանի ամէն, եղիցի:

«Արդ որ շարժողն է ամենայն բարութեանց, տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս, շարժեաց ի սէր աստուծային Նախանձու զՆորմանուկ, եւ զկողակիցն իւր զՇնոֆորն, որ ցանկացան... եւ ստացան զսուրբ աւետարանս ի հալալ արդեանց իւրեանց, եւ եղին ի սուրբ անապատն՝ Աւագվանք կոչեցեալ, ի դուռն սուրբ Աստուածածնին եւ սուրբ Կարապետին, եւ երկոտասան առաքելոցն՝ յիշատակ իւր եւ հաւերեղբաւորդոյն՝ Անտոնին, եւ որդոյն Ստեփանոսին... Եւ որ ոք ընթեռնուք կամ աւրինակէք, յիշեցէք ի սուրբ աղաւթս ձեր զստացող սորա եւ զճնոդս իւր, եւ զՆերսէս սրբասէր աբեղայն, որ պատճառ եղեւ այս բարութեանս, եւ զճնաւդսն իւր...»

ԺԲ

ԱԻԵՏԱՐԱՆ ՅԱՆԿԻՒՆԱՅ ՎԱՆՈՒՅ (թ. 1251)

ԵՐԿՍԻՆ, միջակ ԲՈՂՈՐԳԻՐ, ԹՂԹԵԱՅ, 21 X 16 ՄԵԾՈՒԹԵԱՄԲ, 279 ԹՈՒՂԹԵՐՈՎ, Բազմաթիւ ԶԱՐԴԱԳՐԵՐՈՎ և ՂՈՒՄԱՆՑԱԶԱՐԳԵՐՈՎ, Ումի բազմագոյնեան 10 ԽՈՐԱՆ, 4 ԿԻՍՏԱՌՈՐԱՆ և 14 ՆԿԱՐՆԵՐ, ԳՐԱՅ Է Զաքարէ Աբեղայ ԶԺԹ = 1470 իմ Աշոցաց ԳԱՐԱՌԻ ՅԱՆԿԻՒՆԱՅ ՎԱՆԻՄԸ, մէջ. ՏԵՐՆ Է ՄԱՐՏԻՐՈՍ, որ «ստացաւ զսուրբ աւետարանս յիշատակ իւր և ծնաւդաց իւրոց՝ Գրիգորին և Շնոֆորին, և իւր կողակցին Թուրթարին. և եղբաւրն Նորպարոնին, և Կիրակոսին և Հռեփսիմին. և Վարթէթուփին եւ ճէս սկիզբն յիշատ. հմմտ. Հ. Բ. Ս. Մայր ցուցակ կւմ, Ս, էջ 585-590).

(Կը շարունակէ այսպէս.)

ԼՂՐԴ ԳՐԷ
ԶԱՆԱՔԱՆՈՐԱՆԱ
ԵՐԵԿԻՐԱ ԱՂՈՒՄԱՅ
ԻՆԲ ՈՒՍԱՍ ՈՐԿՈ
ՀԻ ԵԱՆԿԻՒՆԱՅ ՎԱՆԻՄԸ
ԻՂՈՒՆԱՆ ԵՐ ԼՈՒՍԱԼՈՐԸ
ԻՆ ԵՎԱՐԴԻ ԴԱՆՐԱՐ
ԳԵՐԵԿԱՆՈՒՆԱՆ ԵՐԵԿԷ
ՄՈՐՈՒՍ ԵՐԵԿԱԼՈՒՍԻ
ԵՐԵ ՍԻՈՎՆԻ ԵՐԵ ՍՈՒ
ՔԻՍԱՆԱՅ = ԻՐԹՈՒՄ
ԴԱՅՈՅ = ԶԺԸ =
ԱՄԻՍ = ԶՈԿՈՒԷԷՐ
ԱՄՏՈՅՆ Ի ԺԷ = ԶԵՆ
ԱՄԲ ԱՆՏԱՐԺԱՆԻ Ե
ԱՍԼԱՍ ԱՆՈՒՆ ԳՐԵԿ
ԶԱՔԱՐԷ ԱԲԵՂԱՅԻ =

Գրեցաւ ի յառաջնորդութեան Տէր Աստուածատուր Հայրապետին, ի յեպիսկոպոսութեան տեառն Գրիգորին: Աղաչեմ զամենեւեան որ կարդայք զսուրբ աւետարանս, յիշեցէք զտէր Գրիգոր եպիսկոպոսն և զՏէր Աստուածատուր Հայրապետն, որ կամակից եղան սուրբ աւետարանիս և յորդորեցին զիս ի գրելն. Աստուած զիւրենք յորդորէ ի յիւր արքայութիւնն. և յիշեցէք զտէր Մինաս աբեղայն՝ որ ի կոկելն աւգտեց. յիշեցէք և Աստուած ողորմի ասացէք. ամէն: Յիշեցէք զՀերիբմամն՝ որ խիստ աշխատեցաւ ի յետ մեզ ի Հացին թխելն, ի ջրին բերելն...:

(Յաւարտ Յովհ. Աւետ.ին):

ԺԳ

ԱԻԵՏԱՐԱՆ ԵՂԵԳԻՍ ՔԱՂԱՔԻ (թ. 329)

ԵՐԿՍԻՆ, ԲՈՂՈՐԳԻՐ, ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՅ, 20 X 16 ՄԵԾՈՒԹԵԱՄԲ, 312 ԹՈՒՂԹԵՐՈՎ, Ումի կարմրագոյն ԶԱՐԴԱԳՐԵՐ և ԽՈՐԱՒԵՐԵՐ և ՂՈՒՄԱՆՑԱԶԱՐԳԵՐ, 3 ԿԻՍՏԱՌՈՐԱՆ և 3 ՆԿԱՐ, Գրած է Մոնիք կամ խուզած Բրիստոսիս «ամարժան փծում անարգ և կոխան ամենայն քահանայից՝ մամաւանդ ամենայն ստեղծածոց...» (հմմտ. վերջին մաս յիշտ.), ԶԺԳ = 1495 թուին, «ի խնդրոյ աստուածապատիւ և մահապի Ազարիա աբեղայի» եւմ) Եղեգիսի մէջ (Վայոց ձոր), (Հմմտ. Հ. Բ. Ս. ամդ, էջ 583-6).

Արդ գրեցաւ ար-
աւ-էտարանս, ի թիւ
անիս հայոց շէտ,
ի կաթողիկոս Էն ան
Լարգսի յաթոտար
Կլմիածնի: Եւ վերա
դիտողայսմ նահա
նգի արարեղիշա
արքէպիս որդոյ եշ
խանայ իշխանի ար
անարա որդոյ մեծին
ասասանի: զորարած
տայեղաս մեղ ընդ

Երկայնաւորաւ որդի
դ վերակայու թիւ:
ի դանու Էն տոտու
տամ փաթշահի:
Ի նահանգիս վայ
ո ձորո, իմայրաբա
ղաբա եղեգիս, Ընդ
հովան Էա երկոյ
ասաղաւարացա ար
կաթողիկէիս Լար
անածնիս Լարսա
Էփանուիս, Եւ վերա
արարար նշանիս:

ԺԴ

ԱՒԵՏԱՐԱՆ ՏԱԹԵՒՈՒ (Թ. 1476)

Երկրորդ, ԲՈՂՈՐԳԻՐ մամր, ՄԱԳԱՆԱԹԵՍ, 13 X 10 ՄԵԾՈՒԹԵԱՄԲ և 325 թուղթերով, ունի բազմաթիւ գումար և ոսկեզարդ ՋԱՐԴԱԳՐԵՐ, ԼՈՒՍԱՆՑԱՋԱՐԴԵՐ, 4 ՆԻՍԱՆՈՐԱՆ, 10 խորան, 40 ՆԿԱՐ, ԳՐԱՆ Է զայն Աւետ ճաթեւու վանքին մէջ, ՌՃ = 1651ին և ՇԱՀԱՆՈՐԱՆ Է ի ՇՕԶ (Սպանիա), ՏԵՐ, Է Սարգիս արեղայ, Գաղափարուած է ուղղակի Գր. Տաթեւացոյ ինքնագիր Աւետարանին (հմտ. յիշտ.): (հմտ. չ. Բ. Ս. Է. Լ. Ե. Ե. 729-736):

Շնորհիւ տեսնու սկսա եւ խնամօք նորին կատարեցի զլուսաւոր եւ զմաքրափայլ սուրբ-աւետարանս՝ ի գաւառս Որոտնոյ, ի սուրբ եւ հուշակաւոր պատրիարքանիստ ի նահանգի՝ սուրբ ուխտի՝ անուոյս Ստամբէի սուրբ առաքելոյս, եւ այլ բազմահաւաք սրբոց նշխարացս որ աստ կան ժողովեալ Թ. Ռ. եւ Ը. Ճ. ի պահպանութիւն տանս Սիսակայ, եւ հայրապետութեան տեսնու Հայոց սուրբ Էջմիածնայ՝ տէր Փիլիպպոս կանոնդիկոսի: Եւ մերոյ սուրբ Ուխտի սպասաւորի՝ Արեւադիսկոպոսապետի եւ քաջ դիւտապետի՝ տէր Մեսրոբի, ի թվականութեան հայկազեանս սեռի: Հազար (Եւ) հարիւրի: Զի ցանկացող եղեալ այսմ բազմագոյ գաղափարի, որ գեղեցկայարմար դրուատով ունէր յինքեան զամենայն արուեստ գրչութեան, քանզի զարդարեալ էր սա ի մեծ

վարժապետէն եւ ի քաջ քարտուղարէն, մեծ ընդունապետէն եւ քաջ հուետորէն՝ Գրիգորի (Տաթեւացոյ) մեծի, որ ձեռամբ բազկի իւրոյ գրեալ ունէր զօրինակ զսուրբ աւետարանիս՝ կետօք եւ ստորակետօք, վանկօք եւ շէշտօք եւ պարոյկաւ. նա եւ դարձագրօք. եւ քմակից գիրքն ի տեղի իւր կարգեալ իմաստասիրապէս. եւ համաբայքն եւ հապաղ ցանկն՝ ուղղադրեալ եւ ներքնադրոշմեալ կարմրագրով. եւ ես մեղուցեալ անմն գրեցի սուրբ օրինակին աւետարանս՝ տետր ընդ տետրի, թուղթ ընդ թղթի, տող ընդ տողի, էջ ընդ էջի, եւ այլ ամենայն որպիսութեան արհեստն՝ որպէս նոյնս:

Արդ՝ աւարտեցաւ սուրբ Աւետարանս՝ ի տօնի՝ մեծի հրեշտակապետացն, ի նոյեմբերի ամսոյ ունն. ձեռամբ մեղապարտ եւ անարժան Սէտ աշխարհականէ. ի խնդրոյ բարեմիտ եւ երջանիկ՝ հեղահոգի ձեռնամուկ ողբի բանից՝ տէր Սարգիս կրօնաւորի...

ԺԵ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆԶ ՍՈՒՂՏԱՆԵՍԱՅ (Հին եւ Նոր Կտ. ամբողջ) (Թ. 935)

Երկրորդ, ԲՈՂՈՐԳԻՐ միջակ, բամբակեայ թղթ, 24 X 17 ՄԵԾՈՒԹԵԱՄԲ և 684 թուղթերով, ունի բազմաթիւ գումար ՋԱՐԴԱԳՐԵՐ, ՆԻՍԱՆՈՐԱՆ, ԼՈՒՍԱՆՑԱՋԱՐԴԵՐ և կարմրագոյն խորագրեր, և մէկ հզակամ մկար (տե՛ս աստ էջ 363, թ. 30) վերին ծագում ու Նա՝ զրախտին մէջ, իսկ մերքեւը ՄՈՂՍԵՍ՝ ի Քորեք, կօշիկներն համեմու դիրքին մէջ՝ մորեմիէն լսած ծայմին վրայ, ինչպէս լաւ կը դիտէ չ. Վ. Վ. Հացունի (տե՛ս, աստ, էջ 407), միմէ չ. Բ. Սարգիսեան կը համարէր թէ ԱԲԷԼ ըլլար (հմտ. Մայր ցուցակ, էջ 87): Ս. Գրքիս մաս մը ԳՐԱՆ ԵՆ Կարապետ և Մովսէս վարդապետները (միաբանք Մեծոփայ վանուց) ԶԴ = 1341ին, Ապա ԳԴ = 1355ին Մովսէս (Մեծոփեցի) գրած է Առաւկաց գիրքը՝ վարագայ վանուց մէջ, յետոյ Սարգիս ոմն Բ. Օրինաց գիրքը՝ 1642ին, ՇԱՀԱՆՈՐԱՆ Է Առաւկալիւ ՏԵՐԱՐՔ՝ քահանայ Գրիգոր և իր որդին Նիքիմ և այլք: (հմտ. չ. Բ. Ս. Է. Լ. Ե. 85-96):

Աստուծային հոխուեանս անկացեալ փափաքմամբ... վեհմաստ քահանայն Աստուծոյ Գրիգոր, որ եւ ինքն իսկ ունէր զշնորհս վարդապետութեան՝ զօրեղ բանիւ լեզուաց եւ վկայութեամբ Ս. Գրոց, եւ ինչպէս զարդարեալ առաքինութեամբ եւ իմաստութեամբ զմասունս հոգւոյ իւրոյ եւ մարմնոյ եւ բազում աշխատութեամբ ստաւցաւ զսա՝ ի հալալ արդեանց իւրոց՝ յիշատակ իւր եւ ծնողաց իւրոց, եւ ի ժառանգութիւն զաւակի իւրոյ՝ պատուական քահանային Եփրեմի, ի թվականութեանս Հայոց ԶԴ. ի յաշխարհակալութեան փոքր Շեխնասանի, եւ հիւպատոսութեանս եւ սպարապետութեանս՝ Հայոց Բիւրմեյին, ի քաղաքն Սուլտանիայ. ի քորեպիսկոպոսութեանս Օրտուի տէր Սարգիս, եւ եպիսկոպոսութեան տէր Գրիգորի... Եւ արդ ես նուաստ Եփրեմ քահանայ, որ ունէի զգիրքս աստուծաշունչ ի հօրէ իմմէ Գրիգոր քահանայէ, նուիւրեցի եւ ետու զսա ուխտին Վարագայ Ս. Նշանին՝ յիշատակ ինձ եւ ծնողաց իմոց »:

ԺԶ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆԻ ՄԿՐՏԻԶ ՆԱՂԱՇԻ (Հին եւ Նոր Կտ. ամբողջ) (Թ. 280)

Երկրորդ, ԲՈՂՈՐԳԻՐ ՄԻՋԱԿ, ԲԱՄԲԱԿԵԱՅ թղթ, 28 X 16 ՄԵԾՈՒԹԵԱՄԲ և 778 թուղթերով, ունի բազմաթիւ գումար ոսկեզարդ շատ ՋԱՐԴԱԳՐԵՐ, ԼՈՒՍԱՆՑԱՋԱՐԴԵՐ, ՏԵՐԱՆՏԵՐ և 19 ՆԿԱՐՆԵՐ, 10 խորան և 9 ՆԻՍԱՆՈՐԱՆ. ԳՐԱՆ Է զայն Կարապետ՝ խնդր մէջ, սկսած 1418ին և աւարտած 1422ին. ՇԱՀԱՆՈՐԱՆ և ՆԿԱՐՈՐԱՆ Է համբաւեալ մկարիչ Մկրտիչ Նաղաշ. ՏԵՐԵՐԸ՝ մասն Յովհաննէս վարդապետ, ապա ՏԵՐ Յովսէփ Տգմաւոր. Ս. Գիրքս բաց ի գեղարուեստականէ՝ մեծարժէք է զի կը պարունակէ ՄԻՐԱՔԻ ԲԻՄ ըմտիր թարգմանութիւնը՝ իմէ որ կը պակսէր մեր ունեցած շատ մը Աստուծաշունչ-մերում մէջ և հետեւաբար մասն Զօհրապեան տպագրութեան մէջ (1805), քանի որ Նաղաշեան ձեռագիրս 1826ին կը մուկրուի վանքիս՝ Յակոբ Զէլէպի Տիգեանէ (հմտ. չ. Բ. Ս. Է. Լ. Ե. 99-116):

Արդ աւարտեցաւ աստուածաշունչ գիրքս՝ հին եւ նոր կտակարանքս՝ ընդ ձեռամբ մեղսամած գրչի Կրտի (Կարապետի) ի քաղաքիս որ կոչի Խըլամ, ընդ հովանեաւ ժա. Խորանիս, որ է գեղեցկայարմար եւ բարձրաբերձ եւ լայնատարած տաճարիս, ի խնդրոյ բարիբարոյ եւ փառաւոր վարդապետի Յովհաննիսի, որ բազում՝ աշխատութեամբ եւ յօժար փափաքմամբ եւ թաղիսցեալ անձամբ տրւի զսա գրել՝ ի ժամանակս նեղ եւ անձուկ, որ կանք փախուցեալ ի յամուրս եւ ի ծերպս վիմաց ի յանէ անօրինաց, բազում աշխատութեամբ եւ տառապանօք։... Արդ՝ հիմնեցաւ (սկսաւ) սուրբ Աւետարանս ձեռամբ Կարապետի ի քաղաքիս Խըլամ՝ ընդ հովանեաւ ժա. Խորանի, աղաչեմ զընթերցողդ յիշման արժանի առնել զմեղապարտս։... Եւ զմեղաւորս Մկրտիչ սոսկ անւամբ եպիս. կոպոս Ամիթ քաղաքի եւ Մերտընայ, Ուռհայու եւ Թիլկուրնա, Հինու եւ Արդնու։ Վա՛յն է պատել զիս՝ յորժամ առնուն զհամարն տնտեսութեան։ Ողորմելի գերի Նաղաշ, քանի՛ ուտես զաւրըն պրլաշ, զաչքդ բաց ու հատր պաշ, որ չլինիս որթանցըն հաշ։...

ԺԷ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆԶ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻ (Հին եւ Նոր Կտ. ամբողջ) (Թ. 623)

ԵՐԿՍԻՆ, ԲՈՂՈՐԳԻՐ ՎՈՐՔՐ, ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՅ, 26 X 20 ՄԵՇՈՒԹԵԱՄԲ և 659 ԹՈՒՂԹԵՐՈՎ, Ումի ամթիւ բազմագումեամ ոսկեզարդ ՋԱՐԴԱԳՐԵՐ, ԽՈՐԱԳՐԵՐ, ԼՈՒՍԱՆՑԱՋԱՐԴԵՐ, 9 ԿԻՍԱՆՈՐԱՆ, 10 ԽՈՐԱՆ և 26 չքմաղ ՆԿԱՐՆԵՐ. ԳՐԱՅ ԵՄ՝ ՏԷՐ ԳԱՍԱԿՐ ԵՐԷՑ և իր քարտուղարն Յովանէս և ԾԱՂԱՅ Է ՀԱՅՐԱՎԵՆՈ (ՀԷՐԱՎԵՆՈ) իր երեք աշակերտներով՝ Ծատուր, Աղամալ և Գալուստ, և ՆԿԱՐՆԵՐՆ յօրինած է Աղափիր, ՌՂԷ = 1648-իմ «Ի ժողովմ Գազկեցոց» ի Պարսկաստան. Տէր՝ Խաչատուր Արեղայ. (Հմմտ. հ. Բ. Ս. ամդ, էջ 25-44).

Արդ՝ գրեցաւ սուրբ աստուածաշունչս ի թուականիս Հայոց Ռ. Ղ. Է. ամին ի յերկիրս Պարսկաստանի՝ ի ժողովն զազկեցոց՝ ի թագաւորութեանն Պարսից փոքր Շահապազին, եւ ի հայրապետութեան տանս հայկազեան տէր Փիլիպպոսի սրբազան կաթողիկոսի եւ ի յառաջնորդութեան Զուղայոյ եւ նահանգիս Պարսկաստանի երիցս երանեալ եւ գերահռչակ հօրն մերոյ տէր Խաչատուր վարդապետին։... Նաեւ զՀայրապետն յիշել աղաչեմ որ ծաղկեաց զսուրբ գիրս եւ հարտարվարեաց. նա եւ զԱղափիրին որ զպատկերն նկարեաց, որոց ամենեցուն տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս հատուցէ եւ վարձահատոյց լինիցի իւր ամենառատ ողորմութեամբն ամէն։... Դարձեալ յիշեցէք զԾաղկող սորա ՀԷՐԱՎԵՆՈ եւ զԾնողն իւր եւ զկողակիցն, ընդ նմին եւ զաշակերտսն իմ զԾատուրն, զԱղամալն եւ զԳալուստն, որ սոքա եւս աշխատեցան ի թվին. Ռ. Ղ. Է.։

ԹԵԼԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Գլխաւորեմ, եւ աստուածեղէն կրօնիցն վարդապետ, եթէ ումեք զիս յանօթ տայցես, օրինակ փոխանակ ընդ իմ առնուցո՛ւս զիս հատուցանողքն չարք են։

ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ

Գանձ ունիմ զքեզ հոգեւոր բարութեանց, եւ ամենայն մարդկան ցանկալի յօրինուած ծովք եւ պէսպէս զարդուք զարդարեալ. այո՛ ասեմ հշմարտութեամբ ոչ տաց զքեզ վայրապար ումեք յանօթ եւ ոչ դարձեալ նախանձեցայց ընդ օգուտ ուրուք, այլ յորժամ տաց զքեզ յանօթ սիրելեաց իմոց. ազնիւ օրինակ քո փոխանակ առից։ (Էջ 604)

Այլ եւ երես ի գետին ղնելով աղաչեմ զձեզ սիրելիք իմ, հարք եւ եղբարք որ հանդիպիք սուրբ աստուածաշունչիս. լաւ ինամէք. զի բազում տշխատանք ունի. վասն որոյ հանդիպողդ խնամարկեսցիք պահելով ի հրոյ, ի ջրոյ, եւ յայլ վնասակարաց. եւ թէ ոք յանդգնի եւ կտրէ ի թղթէ եւ ի պատկերէ՝, եւ կամ այլ ինչ ազահուծիւն արասցէ որ պակասութիւն լինի սուրբ գրոցս՝ այնպիսին մասն եւ բաժին զՅուդայի առցէ եւ նորին կորստեամբն կորնչիցի. եւ որք ինամօք պահեն եւ հոգաբարձութեամբ, վարձն ի Քրիստոսէ առնուցուն. եւ ընդ սրբոցն դասեսցին։ Ամէն։

ԺԸ

ՍՍ.ՂՄՈՍՍ.ՐԱՆ (Թ. 1238)

ՄԻՍՍԻՆ, ԲՈՂՈՐԳԻՐ մամր, ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՅ, 14 X 10 ՄԵՇՈՒԹԵԱՄԲ և 218 ԹՈՒՂԹԵՐՈՎ, բազմա. գումեամ և ոսկեզարդ ամթիւ ՋԱՐԴԱԳՐԵՐՈՎ, ԿԻՍԱՆՈՐԱՆՆԵՐՈՎ, ԼՈՒՍԱՆՑԱՋԱՐԴԵՐՈՎ, կարմրագոյն ԽՈՐԱԳՐԵՐՈՎ, և 28 ՆԿԱՐՆԵՐՈՎ. ԳՐԱՅ Է զայն Յակոբ լեհացի, ՌՂԷ = 1629 թուին ի Կ. Պոլիս. ՏԵԱՐՔ, մախ Միմաս Կարմեցի և այլք. հուսկ Յակոբ ԶԷԼԿի Տիւզեամ՝ որ զայն վամքիս մուիրած է 1827-իմ. (Հմմտ. հ. Բ. Ս. Էւմ, ամդ, էջ 231-242).

Արդ գրեցաւ զսուրբ սաղմոսարանս ի մայրաքաղաքս Կոստանդնուպօլիս ի դուռն սուրբ Նիկողայոսի Զրմուռացոյ հայրապետին, ձեռամբ յոգնամեղ եւ անարհեստ գրչի Յակոբայ Լեհացոյ։ Աղաչեմ զհանդիպողք եւ զգաղափարողք՝ յիշել զմեզ հանդերձ ծնողիւք մերովք միով աստուած ողորմայիւ ի Քրիստոս, եւ յիշողքս յիշեալ լիցիք առաջի անմահ գաւին աստուծոյ ամէն։ Արդ՝ եղեւ զրաւ գրչութեան սորա ի թվականիս հայոց ՌՂ եւ Ըին, ի թագաւորութեան տաճկաց տղահասակ սուլտան Մուրատին, որ եւ զաւարտն ի բարին կատարեսցէ սորին ամէն, եւ եղիցի։

ԺԹ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆԶ ԱՊՐՈՅԵԱՆ ՏՈՂՄԻ (Հին եւ Նոր Կտ. ամբողջ) (Թ. 1865)

ԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՐԿԱԽԸ, ԲՈՂՈՐԳԻՐ ՎՈՐՔՐ, 26 X 20 (X 9) ՄԵՇՈՒԹԵԱՄԲ, ՆԻԻԹ՝ կաթմորակ, մուրք և ըմտիր ՄԱԳԱՂԱԹ, 501 ԹՈՒՂԹԵՐՈՎ (+ 4 պարապ թուղթեր), ՊԱՏՊԱՆԱԿ չումի, ԿԱՇԵԿԱՋԱՄ, ողջ - ամարատ պահուած է. Ումի 14 միջակ և 7 մեծ (ամբողջ էջ) բազմագումեամ ՆԿԱՐՆԵՐ, 16 ԽՈՐԱՆՆԵՐ և շատ մը ԿԻՍԱՆՈՐԱՆՆԵՐ. ՋԱՐԴԱԳՐԵՐՆ և ԼՈՒՍԱՆՑԱՋԱՐԴԵՐԸ ամթիւ են, ամէնքն ալ բազմագումեամ, իսկ ԽՈՐԱՆՆԵՐՆ և ՄԿԱՐՆԵՐԸ՝ ոսկի. Ոսկի է մաեւ Աստուծոյ ամուռը (ՏԷՐ, Աստուած եւմ) հիմ Կտակարանի մեծ մասին մէջ, Շատ խմամուած և զարդի տեսակէտով կատարեալ գործ կը մերկայաման մերդաշմակօրէմ գումագեղուած տասնեակ խորամանկը (Համաբարբառներու պատկերներով), որոնք օրինակութիւն կը տեսնուին Սարգիս Պիծակի Աւետարանէմ. մամուլութիւնն ակնհայտ է. Բաց ի փոքր ամթիւ պատկերներէ՝ որ սիւներու վրայ կը գտնուին՝ իբրեւ մերկայացում բնագրի համընթաց իմաստիմ, պէտք է շեշտել թէ յատուկ խմամբով և ճարտար արուեստով պատկերազարդուած է Յայտնութեամ զիրքը. հոս, իմչպէս բոլոր միւս պատկերներում մէջ՝ դիմագծի և զգացման մուգ կատարելութեամ հակառակ՝ զծերու կատարելութեամ, գոյներու - կարմիր - կանաչ-կապոյտ-դեղին - կեղեցիկութիւն մը կայ ակնապարար և յամկուցի՝ ոսկւոյ շուայլ գործածութեամբ. Իր հարստութեամբ եւ ճախութեամբ կը գերազանցէ Պարսկաստանի Աստուածաշունչը զոր տեսանք վերեւ. Կը պարունակէ հիմ և մոր կտակարանն ամբողջապէս՝ համդերձ մաեւ իմչ իմչ ամկամոմ գրքերով։

1. Աւագ, անողորմ ձեռք մը Յովհ. Աւետարանչի պատկերն և Ա. զուխը գողցած է։

Ս. Գիրքս ԳրոնիՍթ է «Ձեռամբ բազմամեղ գրչի՝ իրովցի Յակոբ սարկաւազի» (հմտ. յիշտ. յաւարտ չիմ դտ.իմ), և աշխատութիւնը տեւած է վեց տարի. (սկսուած ըլլալու է 1641 կամ 1642 թուին)։ Տեղի՝ Կ. Պոլիս, «ըմդ հովանեաւ հոչակաւոր տաճարին Ս. Նիկողայոսի»։

Տեւրթ. մախ Յակոբ ակնցի՝ որ աշակերտ էր գրողին «ետու զսուրբ գիրքս գրեւ ձեռամբ վար- ժապետին իմոյ Յակոբ կուսակրօմ սարկաւազին»։ Ապա Մատթէոս չէլեպի որդի Աբրահամի (= Ապրօ) կը գմէ զայն 1681ին՝ ի Կ. Պոլիս (հմտ. յիշտ. ի սկիզբն Յովհաննու) և ամկէց միմչեւ 1923 կը մնայ իբր ըմտանեկամ ժառանգութիւն, և այդ թուականին է որ զայն մուէր կը ստանայ Ուխտս, իմչպէս արծամագրած է չ. Վարդան Վ. Հացումի ձեռագրիս առաջին պարապ թուղթի ք. էջին. «Մատեանս Աստուածաշունչ, յերկիրիւր քառասուն և երկու ամաց հետէ սեպհական Ապրոյեան ազգատոհմին որ ի Նէապոլիս (Իտալիա) շնորհեցաւ Ուխտիս Մխիթարայ ի պայազատէ մորուն յԱսլամայ իշխա- մէ, և բերաւ ըմդ ձեռն Վ. չ. քերովբէի Վ.ի մերոյ Զրաքեան յ12 Յունուարի 1923՝ ամին, ի Նէա- պոլիս քաղաքէ»։

Կատարեցաւ հոգիալից բուրաստանս այս ի թուականիս հայոց ՌՂԶ ամի (1647)։ Ի մայրաքաղաքն երջանիկ ի մեծն Կոստանդնուպօլիս։ Ընդ հովանեաւ հոչակաւոր տաճարին, սրբոյն Նիկողայոսի, հրաշագործ հրապոյն։ Ի ժամանակս իշխանութեանն տաճկաց Սուլտան Իպրահիմ բռնակալի, որ եւ յայսմ ամի էառ սա զլղզին կրետա- ցոց ի ձեռացն ֆրանգաց եւ բազում աւերս էած եկեղեցեաց քրիստոնէից։ Նա եւ յառաջնորդութեան սուրբ Էջմիածնայ աթոռոյն Տեառն տէր Փիլիպպոս սրբազան կա- թողիկոսի։ Ձեռամբ բազմամեղ գրչի յակոբ սկզբի. աղաչեմ զամենեսեանդ որք հանդի- պիք սմա, աստուած ողորմի ասացէք ինձ անխմաստ գրչի յակոբի, եւ ծնողացն իմոց պաղտասարին նւ յուստիանէին, զի բազում երկօք եւ աշխատութեամբ զամս վեց հազիւ հասի յաւարտ սորին, եւ այս ի խնամոց ամենակալ մարդասիրին, իսկ վասն խոշորու- թեան գրիս ներումն արարէք, զի ծերութիւն եւ ցաւք մարմնոյ պատեաց զիս. եւս առաւել նուագութիւն լուսոյ աչացս. այլ եւ արժանի համարեսցիք յիշման յարժանաւոր աղօթս ձեր եւ զծաղկող սորա գտէր արբանամ սրբազան քահանայն՝ որ բազում ջանիւ զարդարեաց զաստուածաշունչ եւ զհոգիաբողբոջ բուրաստանս. նաեւ աշխատաւորացն ի սա եւ սրբագրողացն եւ աւրինակիս շնորհողաց, եւս առաւել եւ այնոցիկ որ ի վերայ մեր աշխատանք եւ երախտիք ունին եթէ հոգեւոր եւ եթէ մարմնաւոր, վարձս բարիս տացէ Աստուած...։ (Յաւարտ Ն. Կտ.ին.)։

Եւ գիտէք եղբարք՝ զի է սովորութիւն ոմանց որ վերջին ժառանգաւորք գրոցն զառաջնոյն զանունն կու ջնջեն եւ գիւրեմանցն կու գրեն. եւ ոչ է բարի սովորութիւնս. աղաչեմ մի գործել զվնասդ զայդ. ապա թէ արժան է գրելոյ եւ պատեի, գրեսցէ եւ զիւր անունն յայլում տեղոջ, եւ զառաջնոյն մի ջնջեսցէ անուն կամ գիր. քանզի կա- ռաւ է աստուած, ձեզ եւ մեզ հատուցանել, ըստ վաստակոց, որ առատն է ի տուրս բարեաց եւ հատուցանող ըստ իրաքանչիւր գործոց։ (Յաւարտ Հին Կտ.ին.)։

Եւ ես իսկ ի թուականիս ՌՃԼ (= 1681), Մատթէոս որդի Աբրահամ չէլեպոյ պէլիկրատցոյ՝ զԱստուածաշունչ գիրքս ի հալալ արդեանց իմոց առեալ գնեցի ի վայել- չութիւն բազմազբաղ անձին իմոյ...։ Եւ դարձեալ առաջին ստացող գրոցս որ լցուցեալ էր զդատարկ տեղիսն ի մէջ մատենիս յիշատակօք իւրովք համարելով իւրն յաւիտեանա- կան սեպհական, կամ զսեռս ազգի իւրոյ անջնջելի։ Վասն որոյ ի սկիզբն սաղմոսարա- նին եւ ի սկիզբն ըստ Յոհաննու աւետարանին միայն գտաք տեղիս՝ եւ գլխատակու- թիւնս մեր յայտնեցաք համառօտ՝ աստուածասէր ընթերցողացդ։ (Յաւարտ Ն. Կտ.ին.)

Հ. Ե. Փ.

1. Ըստ այսմ յետագոյն է և գուրս կը մնայ Հ. Բ. Ս.ի «Մայր ցուցակ»ի հրատարակութենէն։

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆԶԻ Բ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ

ՀԱԶԱՐՀԻՆԳ ՀԱՐԻԻՐԱՄԵԱԿԸ

(Շար. տես «Բազմավէպ» 1935, էջ 66)

ԱՀԱԿԻ ԵՒ ՄԵՍՐՈՊԻ արեգնափայլ անուններուն պայծառութեան մէջ թաղուած են Ս. Գիրքը թարգմանող եւ Հայ Մշակոյթի առաջին գործի թափին մէջ գործող եւ արդիւնաւորող շատ մը դէմքեր։

Ատոր համար է որ ընդհանրապէս դրա- կան եզրակացութեան չեն յանգած ցարդ եղած բոլոր քննական ջանքերը՝ այս կամ այն հեղինակին յատկացնելու Ս. Գրքի զանազան մասերու թարգմանութիւնը։

Չուզելով մենք ալ երկար և ի զուր խարխափել այս ուղղութեամբ, միայն կ'անդրադառնանք վճռական կամ գէթ հաւանական անուններու մասին։

Որոշ է թէ Ս. Մեսրոպի առաջին թարգ- մանութեան՝ Առակաց գրքին՝ անմիջական օժանդակ եղան՝ Կորիւնի յայտնի վկայու- թեամբ՝ «Երկուք... որոյ առաջնոյն ՅՈՎ- ՀԱՆ անուն կոչէին, յեկեղեաց գաւառէն, — երկրորդին ՅՈՎԱՍԷՓ անուն՝ ի Պաղա- նական տանէն»։ Ինչպէս ունի նաեւ Խո- բենացի՝ Յայտնի է թէ ատոնք մասնակցե- ցան դեռ ուրիշ գրքերու թարգմանութեան ալ, զորս չենք կարող ճշգրէլ։

Այդ սկզբնական զոյգ ցայտուն անուն- ներէն յետոյ բայց շատ աւելի վեր, բա- ցառիկ և առաջնակարգ դեր ունեցած է — երկու վեհերու գծին վրայ գրեթէ հաւա-

սար — ԵԶՆԻԿ կողբացի, ամէնէն տաղան- ղաւոր և մեծ հայագէտն ու թարգմանիչը, որու լեզուն եթէ ոչ միակը՝ բայց անգու- գական տիպարը կը ներկայանայ մեր մէջ, բոլոր եւրոպացի հայագէտներու վկայու- թեամբ իսկ՝ իբրեւ ամէնէն զեղեցիկը, ազ- նիւր, ճոխ ու վսեմը միանգամայն։

Այս տեսակէտով խորաքանդակի մը պէս ցայտուն են Կորիւնի խօսքերը. «(Ս. Սա- հակ) դարձեալ յետ այնորիկ առեալ ԵԶ- ՆԱԿԱԻ՝ զյառաջագոյն զյանկարծագիւտ զփութանակի զթարգմանութիւնս հաստա- տէր ճշմարիտ օրինակօք բերելովք, և շատ եւս մեկնութիւնս գրոց թարգմանէին» ինչ- պէս եղան Եզնիկա կատարուածները նոյն ինքն Եզնիկի և Յովսէփի ձեռքով դարձեալ Կորիւնի վկայութեամբ, որուն կը ձայ- նակցի և խորենացի»։

Եզնիկի դասապետական դիրքը բնորոշ է ոչ միայն Ս. Սահակի քով Աստուածա- շունչի սրբագրութեան և հաստատութեան գործին մէջ, այլ և կանխապէս ի Բիւ- զանդիոն՝ ուր գնացած էր Եզնիկայէն վերջ. և ուր ևորարք՝ Ղեւոնդ և Կորիւն «մա- տուցեալ յարէին յեզնիկն»։

Վերելի վկայութեան չի հակասեր ան- շուշտ Խորենացին՝ երբ պարզապէս Եզնիկի տեղ՝ կը դնէ «հանդերձ նոքաւք» զոր լաւ

1. Տե՛ս Նորայրի «Կորիւն վրդ. և նորին թրգմ.» Տփղիս 1900, էջ 383.

2. Կորիւն, Պատմ. վարուց Ս. Մեսրոպայ, Վ. Ս. Ղ. 1894, էջ 19.

3. Պատմ. Հայոց. Գ. կա. — Մինչ Ղազար փար- պեցի խառնելով հոս Կորիւնի ուրիշ մէկ խօսքը (հմտ. էջ 24) կը դնէ ուրիշ երկեակ մը «առաջնոյն անուն էր

Յոհան... երկրորդին Յովսէփ և երրորդին Տէր ի Խոր- ձենոյ, և չորրորդին Մաշի ի Տաբնոյ եւն (Ժ)։

4. Կորիւն, անդ, էջ 34.

5. Անդ, էջ 32-33.

6. Պատմ. Գ. կ.

7. Պատմ. վարուց Ս. Մեսր. էջ 33, Հմտ. Խորե- նացի, անդ Գ. կ.